

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

ความเชื่อเรื่องขวัญนับเป็นความเชื่อดั้งเดิมของผู้คนในกลุ่มชาติพันธุ์ไทดั้งที่ ศาสตราจารย์ผณี พยอมยงค์ ได้กล่าวถึงขวัญเอาไว้ว่า “สังคมไทยทุกภาคถือว่าขวัญเป็นธรรมชาติ อย่างหนึ่งสิ่งสถิตย์อยู่ในร่างกายคนและสัตว์ ขวัญเป็นธรรมชาติที่เบา มาง่ายไปง่าย และสะดุ้งหวาด ผวาตกอกตกใจ ขวัญจะหนีออกจากร่างกายดังคำว่า ขวัญหนีดีฝ่อ ขวัญดี อายุมันขวัญขึ้น เหล่านี้ ล้วนแล้วแต่เป็นเครื่องบอกทางร้ายและดี”¹

ชาวล้านนามีความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องขวัญ เช่นเดียวกับคน “ไต” หรือ “ไท” ในท้องที่ ต่าง ๆ ปัจจุบันนี้แม้คนตระกูลไทหลายกลุ่มจะไม่เคยมีการติดต่อกัน แต่ก็พบว่าภาษาพูดที่คล้ายกัน และยังใช้คำว่า “ขวัญ” เหมือนกัน ทั้งนี้อาจเพราะเป็นความเชื่อที่ได้รับสืบทอดมาจากสังคมของคน ไทโบราณอย่างเดียวกัน เนื่องจากคำว่า “ขวัญ” เป็นคำเก่าแก่ และคนไทกลุ่มต่าง ๆ ก็ได้มีความเชื่อ ถือเรื่องขวัญกันมานาน และความเชื่อดังกล่าวนี้ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาและสภาพแวดล้อม โดยการเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ชัดนั้นมีอยู่ 2 แนวด้วยกัน คือ

1) ในแง่การออกเสียง ไทยกลางออกเสียงคำนี้ว่า “ขวัญ” แต่ภาษาไทถิ่นอื่น ๆ ทั่วไป และนอกประเทศไทยออกคำนี้ว่า “ซ็อน” บ้าง “ผัน” บ้าง แตกต่างกันไปตามถิ่นต่าง ๆ

2) ในแง่ของความหมาย ภาษาไทถิ่นต่าง ๆ ใช้คำว่า “ขวัญ” ที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อ อย่างมีขอบเขตที่แตกต่างกันดังนี้

- ในภาษาไทถิ่นนอกประเทศ เช่น ภาษาไทในประเทศจีน อินเดีย พม่า คำว่า “ขวัญ” มีความหมายในทำนองเดียวกันกับที่ใช้อยู่ในภาษาถิ่นในประเทศไทย ในแง่ที่ว่าสิ่งของที่ แฝงอยู่ในตัวมนุษย์ ไม่มีอิทธิฤทธิ์อะไร แต่ถ้าไม่อยู่ในร่าง เจ้าของร่างก็จะไม่เป็นปกติ ในส่วนที่ต่าง ไปคือ ขวัญยังคงอยู่ต่อไปหลังจากที่เจ้าของร่างตายแล้ว ดังนั้นในหมู่คนไทนอกประเทศไทย จึง มีความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องของคนที่ตายไปแล้วกลับมาบ้านเดิมเพื่อติดต่อกับผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่²

¹ผณี พยอมยงค์, ประเพณีสิบสองเดือนล้านนาไทย, (เชียงใหม่ : ส.ทรัพย์การพิมพ์, 2529), หน้า 191.

²วิไลวรรณ ขนิษฐนันท์, วิวัฒนาการพิธีทำขวัญคนไท, (กรุงเทพฯ : คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์, มปป.), หน้า 15.

- คนไทยในประเทศไทย ขวัญเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับเจ้าของร่างเมื่อยังมีชีวิตอยู่เท่านั้น เมื่อใดที่เจ้าของร่างตายไปก็จะเป็นการพูดถึงขวัญของคน ๆ นั้นอีก ถ้าจะพูดถึงก็จะกล่าวถึงอีกสิ่งหนึ่งว่า “วิญญาณ” ถ้าเจ้าของร่างกายยังมีชีวิตอยู่ก็จะเป็นการกล่าวถึงวิญญาณนั้นอีก ดังนั้นจึงให้ “ขวัญ” แยกกันกับ “วิญญาณ” ซึ่งถ้าพูดถึงขวัญก็จะเป็นเรื่องของคนที่ยังมีชีวิตอยู่ ส่วน “วิญญาณ” ก็จะเป็นเรื่องของคนตาย³

ขวัญมีความสำคัญมากในสังคมชาวล้านนา เพราะเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อในเรื่องของชีวิตและความเจริญงอกงาม ซึ่งเป็นรากฐานของความเชื่อเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์และความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ อีกทั้งยังได้สะท้อนลักษณะของความเชื่อแบบดั้งเดิมที่พบเห็นกันโดยทั่วไป ขวัญเป็นเรื่องความลึกลับทางจิตใจโดยเชื่อว่าเป็นพลังที่ช่วยให้ทุกสิ่งทุกอย่างมีชีวิต ความคิดเช่นนี้จะไม่แยกแยะระหว่างโลกทางวัตถุกับโลกทางนามธรรม ดังนั้นทุกสิ่งทุกอย่างไม่ว่าจะเป็นคน สัตว์ พืช และสิ่งของ ต่างก็มีขวัญ ซึ่งจะเห็นได้จากพิธีกรรมการเรียกขวัญของชาวล้านนามีทั้งขวัญ คน สัตว์ ข้าว วัวควาย บ้านเรือน และสิ่งต่าง ๆ เป็นต้น

จากการได้รับอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธในดินแดนล้านนานั้น ทำให้ขวัญถูกนำไปอยู่กับความเชื่อเรื่องเคราะห์และบุญบาปมากยิ่งขึ้น ดังนั้นในพิธีกรรมเกี่ยวกับขวัญจึงได้ควบคู่ไปกับพิธีสืบชะตาต่าง ๆ ด้วย

ความเชื่อเรื่องขวัญของล้านนาเป็นความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนตาย ชาวล้านนาถือว่าขวัญมีธรรมชาติเป็นของตัวเอง เป็นสิ่งนามธรรมที่สิงอยู่ทั่ว ๆ ไป และมีพลังอำนาจคอยเฝ้ารักษาคนและสิ่งต่าง ๆ ตลอดเวลา ถ้าหากขวัญหนีหายออกไปจากร่างกายแล้วย่อมจะทำให้ผู้ที่เป็เจ้าของขวัญนั้นเจ็บป่วยหรือร่างกายและจิตใจผิดปกติ ดังนั้นวิธีการที่เรียกสิ่งนี้กลับมาให้เจ้าของมีกายและจิตใจสมบูรณ์ก็คือการจัดทำพิธีกรรมเรียกขวัญหรือสู่ขวัญ ปัจจุบันนี้พิธีกรรมดังกล่าวยังมีอิทธิพลต่อคนไทยในสังคมล้านนาและสังคมอื่น ๆ อยู่ แต่ในขณะที่เกี่ยวข้องกับผู้ที่เกี่ยวข้องกับ พิธีกรรมดังกล่าวยังไม่มีใครที่จะอธิบายความหมายจากความเชื่อเรื่องขวัญให้เป็นที่เข้าใจตรงกันได้อย่างชัดเจน เพราะดูเหมือนต่างคนต่างอธิบายไปตามความเข้าใจของตนเสียมากกว่า

จากเหตุผลข้างต้นผู้วิจัยจึงต้องการศึกษาให้ทราบถึงความชัดเจนของขวัญในแนวคิดของชาวล้านนาว่าขวัญ นั้น มีสภาวะและประเภทเป็นอย่างไรแน จากการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้จะเน้นศึกษาจากวรรณกรรมประเภทพิธีกรรมซึ่งหมายถึงวรรณกรรมที่ใช้ประกอบพิธีกรรมที่เกี่ยวกับขวัญโดยพบว่ามื่อวรรณกรรมเกี่ยวกับขวัญได้มีผู้รู้ทำการแปลและรวบรวมไว้เป็นจำนวนมาก ส่วนข้อมูลที่ยู่วิจัยได้นำมาศึกษาในครั้งนี้เนื่องจากข้อมูลมีการเสนอข้อมูลที่ปวิวรรตต้นฉบับมีข้อมูล 3 ระบบ คือ

³ วิไลวรรณ ขนิษฐนันท์, วิวัฒนาการพิธีทำขวัญคนไท, หน้า 30.

ระบบที่ 1 ข้อมูลบางส่วนเป็นอักษรปริวรรต คือ มีลักษณะเป็นตัวอักษรล้านนาอย่างไรก็เทียบเป็นอักษรไทยเป็นอย่างนั้น ระบบที่ 2 เป็นอักษรปริวรรตบอกการแปลงเป็นภาษาภาคกลาง ระบบที่ 3 การนำเอาไม้จัตวาใส่ในคำเพื่อให้ออกเสียงเป็นภาษาคำเมือง ในที่นี้จะใช้ข้อมูลต้นฉบับ

สำหรับงานวิจัยนี้ผู้วิจัยได้ใช้งานแปลวรรณกรรมเกี่ยวกับขวัญจากผู้รู้หลายท่าน ดังนี้

1) จากหนังสือวรรณกรรมล้านนาของ ดร.อุดม รุ่งเรืองศรี ที่ได้นำมาใช้มีดังนี้ (คำเรียกขวัญผู้ป่วย, คำเรียกขวัญบ่าวสาว, คำเรียกขวัญวัวควาย, คำปิ่นพร, คำมัดมือ)

2) จากเอกสารแปล (คำปัดเคราะห์) ของไข่มุก อุทยานดี ในหนังสือที่ระลึกในงานครบ 90 ปี พระครูสิงหสิริวิชัย ปี 2533

3) จากงานวิทยานิพนธ์เรื่อง คำเรียกขวัญลูกแก้ว : การศึกษารูปแบบเนื้อหา ของ นฤมล เรืองรังษี ที่ได้นำมาใช้คือ (คำเรียกขวัญลูกแก้ว)

4) จากเอกสารแปล (คำเรียกขวัญข้าว) ของ พ่อหน้อยจันทร์ จอมแปง บ้านสันปูเลย หมู่ 2 ตำบลหนองแก้ว อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่

5) จากเอกสารแปล (คำเรียกขวัญช้าง) ของ ไพฑูรย์ ดอกบัวแก้ว แปลจากใบลานของ วัดดอนแก้ว ตำบลในเวียง อำเภอเมือง จังหวัดน่าน

6) จากเอกสารแปล (คำสืบทะตา) ในวิทยานิพนธ์เรื่อง สืบทะตา : การศึกษาเชิงวิจารณ์ ของ นิศยา จันโทภาสกร

7) จากเอกสารแปล (คำเวณตานคนตาย) ในคำราพธีกรรมโบราณ ของ ญาณสมปนโน

ในขณะเดียวกัน วรรณกรรมที่เกี่ยวกับขวัญที่ผู้วิจัยได้นำมาใช้นี้ได้แยกออกเป็น 2 อย่าง ดังนี้

1. คำเรียกขวัญประเภทต่าง ๆ	2. คำในโอกาสต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง ขวัญ
- เรียกขวัญลูกแก้ว	- คำปัดเคราะห์
- เรียกขวัญบ่าวสาว	- คำมัดมือ
- เรียกขวัญวัวควาย	- คำสืบทะตา
- เรียกขวัญช้าง	- คำปิ่นพร
- เรียกขวัญข้าว	- คำเวณทาน
- เรียกขวัญผู้ป่วย	

เนื่องจากความเชื่อเรื่องขวัญมีความใกล้ชิดกับชีวิตชาวล้านนาอย่างลึกซึ้งและทุกระดับชั้น ดังนั้นผู้วิจัยจึงจะศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาในส่วนที่ศึกษาเกี่ยวกับสภาวะ “ความเป็นจริง” (Reality) ธรรมชาติ(Nature) ประเภท(Kinds) และหน้าที่(Function)ของขวัญ จากวรรณกรรมพิธี

กรรมล้านนาโดยใช้กรอบความคิดทางปรัชญาสองสายคือ อภิปรัชญาและจริยศาสตร์ ในประเด็นต่อไปนี

1. ด้านอภิปรัชญา (Metaphysics) ปรัชญาสาขานี้เป็นปรัชญาที่พยายามหาความจริงเกี่ยวกับธรรมชาติมนุษย์และสิ่งต่าง ๆ ดังนั้นแนวความคิด ความเชื่อ และพฤติกรรม อันเนื่องมาจากความเชื่อที่มีอยู่จริงแท้ ๆ ของสิ่งดังกล่าวนั้นจึงไม่ใช่เป็นเรื่องไร้เหตุผล ตามข้อเท็จจริงล้านนาก็มีความเชื่อในสิ่งเร้นลับในธรรมชาติ และ เหนือธรรมชาติเช่นเดียวกับชาวไทยในภาคอื่น ๆ และเชื่อชาติที่ชาวไทที่อาศัยอยู่ในประเทศอื่นด้วย ความเชื่อเรื่องขวัญเป็นความเชื่ออย่างหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของมนุษย์และ อาจได้รับอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์ ซึ่งมีความเชื่อว่าการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ นั้นจะมีปวงเทพ (Deities) ประเภทต่าง ๆ เข้ามาเกี่ยวข้อง ดังจะเห็นได้จากการที่มีคำโองการชุมนุมเทวดา เช่นเดียวกับความเชื่อเรื่องขวัญที่แสดงออกมาในประเพณีและพิธีกรรมบายศรีสู่ขวัญที่ชาวล้านนาปฏิบัติกันอยู่ โดยมีความเชื่อว่ามีคน สัตว์ พืช หรือแม้กระทั่งสิ่งของต่าง ๆ ย่อมมีสภาวะที่มีอำนาจเร้นลับอย่างหนึ่งแฝงอยู่ และสิ่งที่มีอำนาจเร้นลับดังกล่าวนี้เรียกว่าขวัญ และถ้าคน สัตว์ พืช หรือสิ่งเหล่านี้มีขวัญประจำอยู่ก็จะทำให้สิ่งเหล่านี้ที่เป็นปกติสุข

ตามความคิดเห็นของชาวล้านนากล่าวว่าขวัญมีลักษณะเป็นได้ทั้งรูปธรรมและนามธรรม เช่น ขวัญที่มีลักษณะเป็นรูปธรรมคือขวัญที่ปรากฏอยู่ตามร่างกาย เช่น ขวัญที่อยู่บนศีรษะของคน ที่มีลักษณะขดเป็นก้อนหอย สำหรับขวัญที่มีลักษณะเป็นนามธรรมนั้นหมายถึงขวัญที่มีสภาวะเป็นสิ่งที่เร้นลับเหนือการรับรู้ทางประสาทสัมผัส ซึ่งจะมีหน้าที่เป็นตัวสัมพันธ์กับกายหรือวัตถุเพื่อที่จะให้กายหรือวัตถุนั้นมีการดำรงอยู่ที่ดีเป็นปกติ อีกประการหนึ่งขวัญที่มีลักษณะที่เป็นจิตหรือวิญญาณตามความเชื่อของกลุ่มวิญญาณนิยมที่ให้ความสำคัญของวิญญาณในฐานะที่เป็นผู้สร้างชีวิตและเป็นรากฐานของสิ่งทั้งปวง ดังนั้นความเชื่อเรื่องขวัญสามารถสรุปได้ว่าทุกสิ่งทุกอย่างมีขวัญ เช่น ขวัญคน ขวัญสัตว์ ขวัญพืช ขวัญสิ่งของต่าง ๆ เป็นต้น

2. ด้านจริยศาสตร์ (Ethics) ปรัชญาแขนงนี้ได้ศึกษาเรื่องคุณค่าความดี ความชั่ว สำหรับงานวิจัยนี้ใช้แนวทางจริยศาสตร์มาวิเคราะห์ขวัญ ในฐานะที่มีอิทธิพลต่อการกำหนดพฤติกรรมและวิถีชีวิตของชาวล้านนาอย่างไร เช่น เชื่อว่าบนศีรษะเป็นที่สถิตย์ของขวัญ ก็จะกำหนดว่าสิ่งนี้เป็นสิ่งสำคัญห้ามแตะต้องถือว่าผิด ขณะเดียวกันเมื่อมีความเชื่อเรื่องขวัญก็ย่อมก่อให้เกิดการประพฤติปฏิบัติทางพิธีกรรมอย่างเหมาะสม ทางด้านการให้กำลังใจในโอกาสต่าง ๆ เช่น การจากไปหรือย้ายถิ่นฐานไปที่อื่นและในโอกาสให้กำลังใจต้อนรับเข้ามาอยู่ในสถานที่ใหม่ ฯลฯ เป็นต้น ซึ่งเหล่านี้เป็นการแสดงออกในแง่จริยศาสตร์ในเรื่องของหน้าที่ที่มนุษย์พึงกระทำต่อมนุษย์และที่มนุษย์พึงกระทำต่อพืช สัตว์ สิ่งของ ยกตัวอย่าง เช่น มนุษย์พึงมีหน้าที่กระทำต่อพืชในลักษณะการ

ขอขมาโทษพืช เช่น โดยให้มีพิธีการสู่ขวัญข้าวเพราะเชื่อว่าถ้าสู่ขวัญข้าวก็จะทำให้ข้าวออกผลผลิตได้ดี เป็นต้น

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาวิเคราะห์ธรรมชาติ (Nature) ประเภท (Kinds) หน้าที่ (Function) ของขวัญในวรรณกรรมพิธีกรรมล้านนา

1.3 ประโยชน์ที่จะได้รับการวิจัย

1.3.1 ทำให้เข้าใจธรรมชาติ ประเภท หน้าที่ ของขวัญแบบล้านนา

1.3.2 เพื่ออนุรักษ์ภูมิปัญญาและประเพณีท้องถิ่น

1.4 ขอบเขตและวิธีการวิจัย

1.4.1 วิธีดำเนินการวิจัยศึกษาวรรณกรรมที่ใช้ประกอบพิธีกรรมล้านนา ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องขวัญ ดังตัวอย่างวรรณกรรมที่ยกไว้ข้างต้น พร้อมทั้งศึกษาจากเอกสาร ตำรา ปับสาโบราณ และวารสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องขวัญ

1.4.2 วิธีการวิจัยศึกษาเนื้อหาข้อมูลจากวรรณกรรม ที่ใช้ประกอบพิธีกรรมล้านนาที่มีแนวคิดเรื่อง “ขวัญ” ปรากฏอยู่มาวิเคราะห์เกี่ยวกับธรรมชาติ ประเภท และหน้าที่ ของขวัญแบบล้านนาตามกรอบอภิปรายและจริยศาสตร์

1.4.3 ศึกษาแบบมีส่วนร่วมในพิธีกรรมโดยการไปสังเกตและสัมภาษณ์